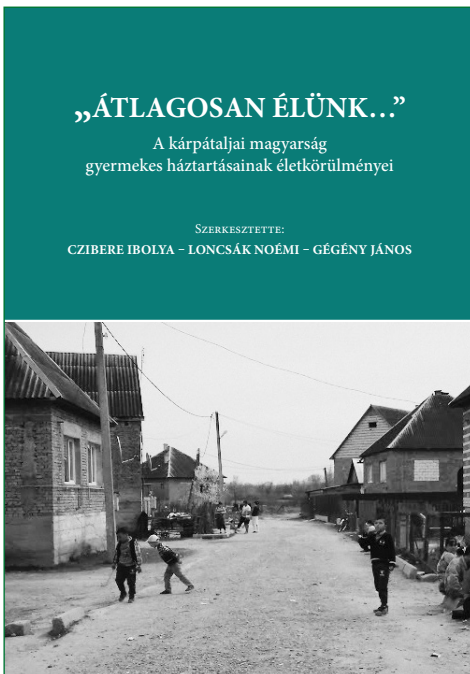

ELEK ZSUZSANNA RÉKA

„ÁTLAGOSAN” AZ ÁTLAG ALATT

(Czibere Ibolya – Loncsák Noemi – Gégény János [szerk.]:
 „Átlagosan élünk...” A kárpátaljai magyarság
 gyermekes háztartásainak életkörülményei,
 Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017. 190 o.)

A kutatásokból keveset tudhatunk a kárpátaljai magyar lakosság szegénységéről, kirekesztettségéről. Míg Magyarország leghátrányosabb helyzetű kistérségeiben élő gyermekes családok életkörülményeiről, gyerekszegénységéről és a gyerekesélyekről átfogó képet adnak az elmúlt évek kutatásai (Ferge–Darvas 2012, Ferge–Darvas 2014, Vastagh–Husz 2017), a kárpátaljai magyarság körében még nem készült hasonló, ezért mindenképp hiánypótló az a feltáró kutatás, melynek eredményeiről a Czibere Ibolya, Loncsák Noemi és Gégény János szerkesztésében megjelent kötet beszámol. A könyv egy debreceni szociológus hallgatókból álló kutatócsoport – három kárpátaljai településen (Vári, Nagyborzsova

és Halábor) – 2016 tavaszán végzett kérdőíves felmérésének eredményeit mutatja be. A kutatás célja az volt, hogy a térségben élő gyermekes családok helyzetének és életkörülményeinek feltárásán keresztül a szerzők azonosítani tudják a Kárpátalján élő gyermekek szegénységét és problémáit. A kutatás nem csak újszerűsége miatt nagyon releváns, hanem mert – miközben a vizsgált területen a teljes népesség a hivatalos szegénységi küszöb alatt él – a térségben élők számára a szociális védelmi rendszer a fizikai létbiztonság megteremtéséhez sem jelent minimumgaranciákat: a környéken alig van munkalehetőség és korlátozott – az egyébként rossz minőségű – egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés, valamint nem nyújt mobilitási lehetőségeket az oktatás sem. Az ukrán nyelvtudás hiánya hozzájárul a kirekesztődéshez, ugyanakkor jelentős integrációs erőt képez a valláshoz való

kötődés, az intézményesített szociális védőháló hiányában felértékelődik az öngondoskodás, a család szerepe és a reciprocitáson alapuló közösségi segítség.

A kötetben bemutatott kérdőíves kutatást – annak megalapozásaként – egy Váriban készített interjúk feltáró kutatás előzte meg, melynek tapasztalatairól jelen kötet bevezető fejezetében olvashatunk (Loncsák Noémi: *Kárpátalja társadalmi, gazdasági, demográfiai jellemzői – a falvakban élő magyarság helyzete*). Feltehetően ebből a kutatásból ered a címben szereplő „átlagosan élünk” kifejezés is, melyet azok – a kutatásban megkérdezettek – használtak magukra, akik szubjektív szegénységük megítélésekor a legjobb kategóriába tartoztak. A bevezető fejezetből képet kapunk a térség gazdasági és társadalmi jellemzőiről, infrastrukturális ellátottságáról, a szociális ellátórendszeréről és ellátásokról, valamint a kutatásba bevont három falu területi jellemzőiről. Kárpátalján (mely a Kárpát-medence legszegényebb területe) a munkanélküliek aránya minimum 80 százalékos (annak ellenére, hogy a foglalkoztatási központokba csak minden tizedik ember regisztrálja magát), egyes magyarok lakta területeken akár 100 százalékos – így a lakosság jelentős része illegális munkavállalásra kényszerül. Egy korábbi kutatás (Darcsi 2008) alapján a megkérdezettek 82 százalékánál nem volt kiépítve a csatornahálózat és a települések 77 százalékánál az ivóvízrendszer.

A kutatócsoport az adatfelvételhez a korábbi MTA Gyermekszegénység Elleni Programiroda munkatársai által létrehozott, és a jelenlegi MTA Gyerekesély-kutató Csoportja által kibővített – háztartásokra és gyermekekre vonatkozó – kérdőívet használta, melyet a térséghez igazítottak és további kérdésekkel egészítettek ki. A kutatók ugyanakkor számos módszertani korlátba ütköztek – ezeket mutatja be Gégény János a kötet második, *A kutatás módszertana* című fejezetében. Releváns országos, kárpátaljai, járási és településszintű adatok hiányában egy, a három falut jól ismerő kulcsinformátor segítségével sikerült elérni a három település legtöbb gyermekes háztartását (Czibere-Kovács 2017), összesen 139 háztartást és 691 személyt. A nem valószínűségi mintavétel problémájának megoldására két randomizációs módszert (Bootstrapping és Monte Carlo) alkalmaztak. Kárpátalja 13 megyéjéből egyedül a Beregszászi járásban élnek abszolút (körülbelül 76 százalékos) többségben magyarok, ezért kutatási helyszínként innen került ki a három, eltérő településkategóriába tartozó, 95-98 százalékban magyarok lakta falu. Bár a kárpátaljai magyarok 65 százaléka falvakban él, a minta nem reprezentatív a teljes kárpátaljai magyarságra, de a feltáró kutatás eredményeit bemutató tanulmányokból álló kötet ezzel együtt hiánypótló, informatív, részletgazdag és számos érdekes összefüggésre rávilágít.

A kötet bevezető és módszertani fejezetét 7 tanulmány követi, melyek a kérdőíves adatfelvétel eredményeit az egyes témák mentén elemzik, így a kötet végére érve átfogó képet kaphatunk a három kárpátaljai településen élő gyermekes magyar családok életszínvonaláról, többdimenziós szegénységéről, kirekesztettségéről és a gyermekszegénységről. A kérdőíves felmérés eredményeit releváns adatok hiányában nem lehetett kárpátaljai vagy ukrainai adatokkal összevetni, de érdekes lehetett volna az összehasonlítás – a jórészt azonos kérdőívvel felmért

– a magyarországi leghátrányosabb helyzetű kistérségekben vizsgált gyermekszegénységi kutatások eredményeivel.

A gyermekes háztartások helyzete a kárpátaljai magyar falvakban című tanulmányában Czibere Ibolya és Kovách Imre célja, hogy átfogó képet adjanak a három település életszínvonaláról. Részletesen elemzik a háztartások jellemzőit és a családszerkezeti formákat, a lakókörnyezetet és lakáskomfortot, a háztartások munkaintenzitását, anyagi deprivációját, eladósodottságát, szubjektív anyagi helyzetét és a 18 év alatti gyermekek kielégített és ki nem elégített szükségleteit. A szerzők számos egyéb mellett bemutatják, hogy a lakások komfortfokozata milyen alacsony szintű: fürdőszoba csak a lakások 64 százalékában, vízöblítéses WC csak minden második lakásban van és a háztartások mindössze 18,7 százalékának van esélye vezetékes ivóvíz használatára. A vizsgált falvakban és környezetükben nagyon kevés a munkalehetőség (a vizsgált háztartások negyede teljesen kiszorult a munkaerőpiacról), ezért felértékelődik az informális (olykor illegális) és alkalmi munkák szerepe, miközben a nők számára szinte egyáltalán nincsenek munkalehetőségek, a munkaerőpiaci mobilitás hiányának pedig önszegregációs hatásai is vannak. A KSH deprivációs indexe alapján a háztartások fele deprivált, ezen belül jelentős részük súlyosan deprivált, és jelentős a szakadék a cigány és nem cigány népesség életminősége között. A megkérdezettek 60 százaléka ítélte meg úgy saját helyzetét, hogy három évvel ezelőtt jobban éltek, és 44 százalékuk arra számít, hogy a következő évben romlani fog helyzetük. Ugyanakkor szinte minden válaszadó nagyon szeret a falujában élni, és nem tervezik, hogy elköltöznék.

A három településen élő gyermekek helyzetéről Molnár Éva és Loncsák Noémi *A kárpátaljai gyermekek helyzetének jellemzői* című tanulmányában olvashatunk, melyből kiderül többek között, hogy a háztartások 10 százalékában nem tudják biztosítani a napi háromszori étkezést, és ez az arány az óvodában a legnagyobb, ahol 33 százalék az éhezők aránya. Az éhezés a többgyermekes illetve a cigány családokat jobban érinti. A gyermekek majdnem 30 százalékának a szülők nem tudnak 2 pár megfelelő cipőt biztosítani, 25 százalékának télen meleg felsőruházatot. 30 százalékuknak nincs külön fekhelye és 36 százalékuknak nincsenek beltéri játékaik. A térségben nehezen férnek hozzá az egészségügyi szolgáltatásokhoz.

A gyermekeknek alig több mint tizede járt bölcsődébe, és bár oktatási intézmények közül egyedül az óvoda található meg mindhárom településen, a gyermekek harmada nem járt oda sem. Az iskolás gyermekeknek csupán 30 százaléka részesül napközis ellátásban, miközben otthonaikban a gyermekek negyedének nem biztosított a megfelelő hely, 40 százalékának íróasztal a tanuláshoz, a házi feladat elkészítéséhez. A gyermekek harmada egyáltalán nem használ számítógépet és negyedük is csak az oktatási intézményben, a gyermekek fele nem vesz részt rendszeresen szabadidős tevékenységben. A szülők 25 százalékánál kevesebben gondolják, hogy gyermekük felsőfokú végzettséget szerezhet, legnagyobb részük a szakmaszerzést látja reálisnak, az érettségit is csak 10 százalék tudja elképzelni.

Mivel a térség teljes népessége a mérhető és hivatalos szegénységi küszöb alatt él, és ebben az értelemben nem összehasonlíthatók a jövedelmi szegények a nem

szegényekkel, ezért Loncsák Noémi *Gyermekszegénység a kárpátaljai magyarság körében* című tanulmányában a deprivált háztartások és a háztartásokban élő gyermekek helyzetét elemzi – külön hangsúllyal a cigány származású gyermekekre. Írását az előzetes interjú feltáró kutatás interjúrészeleteivel gazdagítja. A településeken élő népesség 50 százaléka deprivált (kétharmaduk súlyosan deprivált), közöttük 44 százalék a cigány származásúak aránya. A deprivált háztartások felében a segélyek összege a bevételek több mint felét teszik ki, lakáskörülményeik még az általános körülményeknél is rosszabbak (ötödüknél egy légtérben zajlik az élet). A gyermekek egészségi állapota, iskolai esélyei is sokkal rosszabbak, a helyi iskolák nem jelentenek kilépési lehetőséget a szegénységből.

Az előzetes interjú kutatásban a kutatók feltárták a helyi cigányság belső rétegződését, a saját maguk és a nem cigány lakosság által is használt kategorizálást, melyben a három karakteres csoport életkörülményeik, jövedelemszerzésük módja és térbeli elhelyezkedésük szerint is elkülönül egymástól. Ebben a belső hierarchiában a legfelső réteget a jómódú, úri cigányok, az „ucik” alkotják, középen vannak a „vácik”, a vályogvető és minden egyéb fizikai munkát végző cigányok és legalul a legszegényebb réteg, a „döcik”, a „dögevők”. A kvantitatív kutatásban a kutatóknak a „döci” rétegbe tartozókat nem sikerült bevonni, *„pontosabban a módszerünk nem volt erre alkalmas (szegénységük mélysége értelmezhetetlenné tette számukra kérdéseinket, nyelvi-kognitív készségeik pedig eleve nem tették lehetővé a szavak mögötti jelentéstartalmakkal történő megbirkózást)”* (106. o.). A szerző interjúk és nem résztvevői megfigyelés alapján röviden, de szemléletesen írja le a döci réteg lakáskörülményeit, helyzetét, azt a teljes nyomort, amiben a kérdőív – a fizikai szükséglet kielégítésére vonatkozó – kérdéseit a kutatók néhány kivételével nem találták relevánsnak lekérdezni, mivel többségük teljesen hiányzik a gyermekek életéből. Végül a szerző a Welch-féle humánökológiai modell alapján foglalja össze (táblázatos formában is) tapasztalatait: *„[a] Welch- (1978) -féle humánökológiai modell rendszerelvése alapján összegezve az eredményeket, nyilvánvaló a gyermekek többszörös kirekesztődése, a természetes és a mesterséges támogatási rendszerek alul- vagy hiányos működése”* (109. o.).

Gégény János *A kárpátaljai gyermekes nők élettel való elégedettsége és mentális jólléte* című tanulmányában a vizsgált minta alapján megállapítja, hogy a Beregszászi járásban élő nők mind az élettel való elégedettség, mind a mentális egészség tekintetében az uniós átlagnál sokkal, de az Ukrajnával szomszédos országokénál is jelentősen rosszabbul állnak. Mindkét területen rosszabb adatok jellemzők a romákra, mint a nem romákra, illetve az adatok alapján úgy tűnik, hogy a vallási aktivitás (templomba járás) pozitívabb hatással van e területekre, mint a vallási meggyőződés. A szülőknek az iskola funkcióiról alkotott véleményét vizsgálta *Iskolával kapcsolatos szülői elvárások Kárpátalján* című tanulmányában Kósa Rita Diána, és többek között azt találta, hogy az oktatással kapcsolatos (poroszosabb) szülői elvárások az 1990-es évek magyarországi szülői elvárásaihoz hasonlóak, illetve a roma szülők sokkal alacsonyabb iskolai végzettséget jósolnak gyermekeiknek.

Virág Ádám *a Természetes támogatórendszerek a kárpátaljai térség gyermekes családjai körében* című tanulmányában arra hívja fel a figyelmet, hogy mint olyan térségben, ahol az intézmények által biztosított védelmi háló részben vagy teljes egészében hiányzik, Kárpátalján kiemelten fontos a természetes támogatórendszerek megléte, ugyanakkor a minta alapján a romáknak a nem romákénál, a súlyosan depriváltaknak a nem depriváltakénál, a tartós betegséggel rendelkezőknek az egészségesebbekénél tipikusan kevesebb, a templomba járóknak az oda nem járókénál pedig több barátjuk van. Paczári Viktória *Civil aktivitás Kárpátalján* című tanulmányában a térségben élők állampolgárság-értelmezését és civil aktivitását vizsgálva megállapította, hogy bár a válaszadók többsége elméletben fontosnak tartja az aktív állampolgársághoz tartozó értékeket, ezt általában nem követi a politikai életben aktív állampolgári megjelenés, vagy aktív véleményformálás.

Az előszóban a szerkesztők, szerzők és a kutatócsoport tagjai azt írják: „*Bízunk benne, hogy többek követik majd példánkat, ezzel is esélyt adva ennek a térségnek és a kárpátaljai falusi népességnek arra, hogy felhívjuk a figyelmet kritikus helyzetükre, a rendkívül alacsony helyi jóléti és szociális biztonsági szint életminőségükre és létbiztonságukra is kiható negatív következményeire.*” (7. o.) A kötet ehhez nyújt muníciót, valódi motivációt: egyrészt az egyes tanulmányokat olvasva egyre átfogóbb képet kapunk a kárpátaljai magyarság gyermekes háztartásainak életkörülményeiről, kirekesztettségéről, ugyanakkor a kötet felkelti az olvasó érdeklődését egy-egy terület mélyebb megismerése iránt, és újabb és újabb kérdések megfogalmazására ösztönöz. A kötet szakmabelieknek és nem szakmabelieknek egyaránt érdekes olvasmány, azoknak is ajánlom, akiket a kárpátaljai vagy határon túli magyarság helyzete alapvetően nem szociális megközelítésből foglalkoztat.

Irodalom

- Darcsi Karolina (2008): A 2006-os ukrainai választások és a kárpátaljai magyarság. In: dr. Soós Kálmán (szerk.): *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. Ungvári. PoliPrint: 63–86.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2012) (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2011*. Budapest. Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (2014) (szerk.): *Civil jelentés a gyerekesélyekről 2012-2013*. Budapest. Gyerekesély Közhasznú Egyesület
- Loncás Noémi (2015): Szegénységi lét az ukrainai magyarság körében. In: Dobi Edit (szerk.): *Juvenilia VI. Debreceni bölcsész diákkörösök antológiája*. Debrecen, Printart-Press Kft. 193–208.
- Vastagh Zoltán – Husz Ildikó (2016) (szerk.): *Gyerekesély a végeken I. Tanulmányok a leghátrányosabb helyzetű kistérségek gyermekeinek életkörülményeiről*. Budapest. MTA TK Gyerekesély-kutató Csoport.